

SUMARI

Figueres també va tenir el seu barri <i>xino</i>	5
Prefaci	7
Introducció. Orígens i formació del barri (1200-1800)	
El Garrigal i el carrer de la Jonquera	15
Del Reliquer al Garrigal.....	16
Sant Ferran, sentinella de la nova frontera.....	19
Les zones polèmiques militars	21
El convuls i pròsper segle XIX	24
El Garrigal emmurallat	26
La ciutat moderna de Joan Papell Llenas	29
Primera part. El pati del darrere (1880-1936)	
EL GARRIGAL DESPRÉS DE LA CARLINADA (1880-1896)	35
El pati del darrere	35
La rectificació de la zona polèmica militar.....	35
El projecte de l'esplanada del Vista Alegre.....	37
El pati del darrere	40
La crisi dels mistaires	42
De la plaça dels Monjos al Garrigal: la prostitució a Figueres a finals del segle XIX.....	44
La reglamentació de la “higiene especial”	44
Tancament dels prostíbuls de la plaça dels Monjos.....	46

La reglamentació municipal de 1889	51
La prostitució clandestina	54
Les mestresses del carrer Molí de Vent.....	57
Figueres, pionera de l'abolicionisme.....	60
El “barri dels gitanos”	64
Per una història dels gitanos de Figueres.....	64
Dels carruatges al sedentarisme forçós.....	66
El carrer dels Gitanos: segregació, persecució i extermini durant el segle XVIII	67
Entre la marginació i la fascinació, els gitanos de Figueres durant el segle XIX.....	69
El desplaçament al Garrigal.....	73
Garrigalesca.....	76
El forjament d'una llegenda	76
El “carrer de les patacades”	78
Els militars.....	82
Les clandestines del Garrigal	84
L'enderroc de les muralles del Garrigal	86
EL SEGLE DE LA DESIGUALTAT (1896-1923).....	89
El Garrigal com a problema urbanístic	89
Això és un barri?	89
Un problema d'higiene pública.....	90
Incendi al taller pirotècnic	92
Els afores: Can Claudi i el Viver de l'Aloy.....	93
La misèria.....	95
Les cases de dormir	95
La plaça de les Armes	98
El penal del Castell	100
Les “presidiàries” i la misèria	102
Les “arrepentides” del Cor de Maria.....	104
De serventa a prostituta	107
Francesos i “pseudofrancesos”: l'arribada dels apatxes	109

Els primers bordells de prestigi	111
De “dos rals”, de “pela amb cinc” i “de duro”	111
El problema de la “higiene especial”	112
Ca la Pepa i Ca la Carme	114
Una bala al cos de la Soledad	115
Vetes, fils, guitarres... els gitanos del Garrigal.....	116
Els gitanos del Garrigal	116
L'Avi Merons	118
Una anècdota taurina dels Merons.....	119
El Garrigal, bressol d'artistes.....	121
Tot fugint de la Primera Guerra Mundial.....	122
El Garrigal i l'imaginari popular	123
Pintoresquisme modernista.....	123
Alguns tipus populars	124
La Regina	127
En Patillas al barri.....	128
EL BARRI “CONGELAT”. LA DICTADURA DE PRIMO DE RIVERA (1923-1931)	133
El vell barri al punt de mira.....	133
La dictadura de Primo de Rivera.....	133
Millors urbanístiques al Garrigal	134
Trànsit rodat al carrer de la Jonquera.....	136
Bernat Palmer, una relació complicada amb el barri	137
Els carrers perillosos.....	138
La disputa del Garrigal.....	138
“Xulos”, pinxos, “nòvios”, <i>queridos</i> , <i>corridos</i> i oficials.....	141
Només apte per als valents	144
El “crimen de Figueras”	146
“Bodegues”, tavernes, bars i prostitució clandestina.....	147
El naixement de dues institucions figuerenques.....	150
La Gallo, avançada al seu temps.....	151
Els difícils inicis del bar de la Felipa	152

LA MORAL REPUBLICANA I EL MITE DEL GARRIGAL (1931-1936)	155
Llum republicana sobre racons foscos	155
Higienitzar el Garrigal	155
Repressió i moral republicana	157
Rere el vot de les prostitutes.....	159
El mite del Garrigal	160
La fama del Garrigal traspasa les fronteres locals	160
Un enorme bordell	163
El Moulin Rouge	163
El cafè de la Virgínia.....	164
Segona part. El Garrigal durant la guerra (1936-1939)	
REVOLUCIONAR ELS BAIXOS FONTS (1936-1938).....	169
Figueres sota la revolució	169
L'esclat de la guerra	169
Les milícies prenen el control de Figueres	170
La tràgica fi d'en Mitjanit	172
Llegenda negra i terror roig.....	175
El misteriós assassinat de la Virgínia.....	177
Tensió a la rereguarda	178
La vida figuerenca del primer any de guerra	178
Auge de la prostitució	180
Revolucionar els baixos fons.....	182
Una marxa de prostitutes	185
Els fets de Maig i la dissolució de les milícies	187
EL GARRIGAL SOTA LES BOMBES (1938-1939).....	189
El Garrigal sota les bombes.....	189
Bombardejos sobre Figueres.....	189
Un barri sense refugis.....	190
Escassetat, contraban, estraperlo	192
Prostitució sota la pluja de bombes	193
Un retorn obscur	194

Els darrers dies de guerra	195
L'allau de refugiats	195
La retirada	196

Tercera part. Sols contra el món (1939-1963)

EL “PROBLEMA DE LA VIVIENDA” (1939-1954)	201
Un barri trencat per la guerra	201
El Garrigal dels vencedors i els vençuts	201
La lluita per l'habitatge (I): els relloguers.....	204
La lluita per l'habitatge (II): el barraquisme	206
Prostitució i postguerra.....	209
La batuda de 1939 i els rastres de la guerra	209
Regulació i repressió de la prostitució	211
Reobertura dels prostíbuls.....	213
Mantenir el barri sota control	215
El Centre Secundari d'Higiene Rural de Figueres.....	218
La Sevillana	219
El Garrigal de les dones i els infants.....	221
Cadires al sol, entrepans i roba neta	221
El Garrigal dels infants.....	225
El bulliciós món del carrer de la Jonquera	227
Xarxes de suport: llevadores, remeieres, avortaments... ..	228
Apunts sobre homosexualitat, expressions i identitats de gènere no normatives.....	231
La Loreto.....	232
“I vàrem passar tanta gana...!”	234
Salconduits i caravanes plenes de cistells	234
La tràgica fi de l'Avi Merons	237
Els gitanos en el punt de mira.....	239
Garrigal i frontera.....	241
D'Europa a la llibertat... ..	241
... passant pel Garrigal	243

L'assumpte Whitfield	245
La connexió polonesa del “Rei dels Gitanos”	248
El carrer dels guies	249
Viatges d'anada i tornada: l'estraperlo	251
Un cas curiós	252
El projecte d'urbanització de Pelayo Martínez.....	255
Reconstruir la ciutat	255
La desaparició del Garrigal com a prioritat del règim	256
El pla urbanístic de Pelayo Martínez	260
Efectes del pla de Pelayo Martínez sobre el Garrigal	261
EL GARRIGAL COM A ATAC AL RÈGIM (1954-1963)	265
Les polítiques d'habitatge del franquisme	265
El “problema de la inmigración”	265
Els primers habitatges... per als militars.....	268
El Grupo de Viviendas de la Santa Cruz	269
El barri de l'Aviació.....	270
Dels bordells als bars d' <i>alterne</i>	272
Més enllà del ritual de pas.....	272
La Mare de Déu de Fàtima al carrer de la Jonquera	274
Tornen els francesos	275
El decret llei de 3 de març de 1956	277
Els bars d' <i>alterne</i>	280
<i>Meublés</i> i cases de cites	282
Un nou perfil de prostituta	285
Ca la Nati	289
“Souvenir d'Espagne”	291
El “problema del turismo”	291
Guerra contra el “tipisme”	293
Ràtzies contra el barraquisme.....	295
La gran investida al Garrigal de 1959	297
Reaccions respecte als desallotjaments del Garrigal.....	299
El Patio i el negoci turístic del tipisme	302

Els anys daurats i les normes no escrites.....	305
L'impacte dels americans al barri.....	305
Aquella copa amarga.....	307
La clausura general de 1961.....	309
Les normes no escrites del <i>comisario</i> Linares.....	310
Entre la tolerància i la repressió: batudes de 1963.....	316
El llarg camí fins a Sant Joan.....	319
En Ramon Gitano.....	319
L'Operación Gitanos.....	321
El diluvi de 1962.....	325
L'esfondrament d'una casa.....	327
La llarga espera als <i>albergues provisionales</i>	328
L'arribada al Social II.....	331

Quarta part. Auge i ocàs del carrer de la Jonquera (1963-1988)

UN OASI RODEJAT DE FORMIGÓ (1963-1977).....	337
El “barri de les dones soles”.....	337
Els anys alegres del carrer de la Jonquera.....	337
El “barri de les dones soles”.....	341
Els límits del carrer de la Jonquera.....	343
Entre el prestigi i la marginació: identitat de barri.....	343
Els gitanos del carrer de la Jonquera.....	345
En Xinito i els cirabotes de la Rambla.....	347
La sang i les ombres.....	348
La batuda de 1967 i la fi dels bars del carrer Molí de Vent.....	350
A la conquesta del sector nord de la ciutat.....	354
La Figueres moderna d'Alexandre Bonaterra.....	354
El “gran Garrigal”: una operació d'interès turístic.....	355
La urbanització de l'avinguda Marignane.....	357
Paralització del Pla Garrigal.....	359
El Teatre-Museu Dalí.....	360

Èxode veïnal al carrer de la Jonquera	362
Un barri antic dins una societat canviant	362
La creació de l'Associació de Veïns del Carrer de la Jonquera.....	363
La jubilació de les antigues mestresses	364
TRANSICIONS IMPOSSIBLES (1977-1988).....	367
La Figueres democràtica contra el Garrigal	367
El Garrigal com a arma política	367
La situació gitana i “l'operació Neteja” de 1981	369
“Tercermundisme”, el fantasma del turisme plana de nou	371
La construcció del pàrquing Garrigal	372
Un bus “embarrancat al Garrigal”	373
La crisi dels “barris”	374
Una nova generació de bars d' <i>alterne</i>	374
La irrupció dels <i>puticlubs</i> (i de la màfia)	376
Un barri que resisteix al temps	377
Les darreres cambres	379
La dècada de la xeringa.....	381
Els complicats anys vuitanta	381
La droga i la inseguretat al carrer de la Jonquera.....	382
La clausura del bar Golden	385
Les mestresses demanen protecció a la policia	386
La cara fosca dels acords: proxenetes, “xulos”, pobresa i tràfic de menors.....	388
Guerra oberta a la prostitució al barri	390
La determinació d'un jove jutge i un experimentat comissari	390
Una situació insostenible	392
La droga (com a excusa i pretext)	393
Una particular “operació tardor”	395
Les mestresses protesten contra la persecució	398
Estat d'excepció al carrer de la Jonquera.....	399
Assassinat a la pensió Isabel II.....	402
El cop definitiu.....	403

Cinquena part. Destrucció del barri (1988-2003)

ELS ANYS DE SILENCI (1988-1995)	409
El despertament urbanístic	409
“Si de les cases de putes treus les meuques, tens cases”	409
El “carreró” Cap de Creus	411
La fi del Garrigal.....	412
L’Horta de l’Hospital, ariet urbanístic del barri	415
L’estratègia de la ruïna.....	417
Segueixen els desallotjaments	418
Ombres sota la runa	420
El carrer del crim i de la droga	420
Successos al pàrquing del Garrigal.....	423
La policia “escombria” el carrer	426
PUNT I FINAL, A QUALSEVOL PREU (1995-2003)	429
Expropiar, enderrocar, reurbanitzar.....	429
Inicis de la bombolla immobiliària.....	429
Intents de revalorització urbanística	430
La RAM: entre els okupes i els heroïnòmans.....	432
Parada i refugi de migrants.....	433
Cap a la transformació urbanística total	434
Els darrers veïns	436
La primera i l’última pedra	437
Epíleg.....	439
Bibliografia.....	443
Acrònims	447
Hemeroteques	447
Agraïments	449

FIGUERES TAMBÉ VA TENIR EL SEU BARRI *XINO*

En Pau Subirós pot sentir-se satisfet d'aquest llibre —el primer— que em complau gratament prologar. No deu haver estat una tasca fàcil recuperar la memòria d'un indret com aquest. La seva curiositat pels ambients ocults i prohibits, juntament amb una tenacitat i una passió fora del comú, l'han dut a realitzar un estudi sense precedents que va més enllà dels orígens, la formació i la final desaparició del Garrigal i del carrer de la Jonquera —títol de l'obra— i el converteixen en una història inèdita de la ciutat de Figueres. L'autor no ha planyut esforços i durant més d'una dècada ha cercat en fonts de tot tipus: periodístiques, administratives, policials, judicials, governatives, urbanístiques, sanitàries, orals..., que confereixen al text un valor documental extraordinari.

Des d'un punt de vista literari, la prostitució sempre ha estat la gran protagonista del que s'han anomenat “els baixos fons”, i Figueres, amb la nombrosa població militar del castell de Sant Ferran, amb la seva extensa activitat comercial i la proximitat a la frontera francesa, es va consolidar a la segona meitat del segle XIX com un centre de concentració de la prostitució de gran importància. A l'empara de la Reglamentació de la Higiene Especial, van sorgir molts bordells en diversos punts de la ciutat, i les seves “amas” o propietàries, anomenades popularment “bagasses”, van adquirir una certa celebritat entre la població.

M'ha semblat especialment interessant com la legalització de la prostitució va generar una sèrie de costums que es podrien considerar pròpies de la localitat i que l'autor qualifica d'autèntics rituals. Un d'ells consistia a mostrar als ciutadans les últimes incorporacions del bordell, el que es denominava "la palla nova", quan les bagasses portaven les noves prostitutes en peregrinació a comprar roba i altres complements als comerços. Una exhibició que en un principi estava expressament prohibida per la reglamentació, que impedia la seva lliure circulació pels espais públics. Una altra pràctica que dotava la Figueres decimonònica d'una idiosincràsia particular i que demostrava la dimensió social que havia adquirit la prostitució a la ciutat, era la que permetia entrar les prostitutes al Teatre Municipal, un fet també insòlit. Només podien ocupar els seients del darrer pis i havien d'accedir a la sala un cop la funció havia començat i sortir-ne abans que la resta d'espectadors. Era, com bé explica Subirós, una altra manera de mostrar la "palla nova" i fer negoci.

El Garrigal i el carrer de la Jonquera van esdevenir l'epicentre de tota aquesta prostitució, tant la tolerada com la clandestina. Fins al punt que, a la dècada de 1880, aquell barri marginal ja posseïa tots els elements per ser considerat els baixos fons de la capital de l'Alt Empordà. Als seus carrers estrets i misteriosos, dins els seus precaris i miserables habitatges, hi van trobar refugi no només els bordells i les tavernes més populars, sinó també la comunitat gitana; cosa que va donar lloc a una barreja explosiva i li va conferir un pintoresquisme excepcional que va atraure nombrosos artistes que hi van trobar inspiració per a les seves obres. Entre ells hi havia un jove Salvador Dalí que, amb tan sols setze anys, pintava el quadre *Dos nois gitanos* en el qual immortalitzava una escena tradicional del Garrigal.

El llibre recorre la història d'aquest barri singular, que arribaria a tenir una fama semblant a la del barri Xino de Barcelona. Hi apareixen ressenyats i descrits tots els establiments que li van donar vida al llarg dels anys, i l'element humà i anecdòtic hi és present tothora amb uns personatges exòtics i sorprenents que enriqueixen la lectura i la fan molt entretinguda. El resultat final és la reivindicació d'un escenari llegendari que, com tots els baixos fons de les ciutats, va provocar fascinació i rebuig a la vegada.

PACO VILLAR,
autor d'*Historia y Leyenda del Barrio Chino de Barcelona*

PREFACI

Avui en dia, parlar del Garrigal és fer-ho de la seva llegenda. Dos grans blocs d'edificis moderns flanquegen la part central del carrer de la Jonquera, exactament sobre el darrer reducte del que un dia va ser el barri *xino* figuerenc. Les seves façanes, sòbries, es miren l'una a l'altra com dues muralles. Protegeixen, qui sap, la ciutat. La protegeixen dels fantasmes enterrats als seus fonaments, sota el formigó. D'un passat a voltes incòmode, inexplicable, complex, a vegades vergonyant. El Garrigal de Figueres va ser considerat un dels barris més importants i concorreguts del país. Els seus locals de prostitució van fer-se famosos des de la capital catalana fins a l'últim racó del Rosselló. Les seves cases de colors van esdevenir inspiració de nombrosos artistes. Per molts gitanos catalans i francesos, el vell barri figuerenc encara remet a una espècie de paradís perdut, a un passat harmònic, a un oasi dins una història marcada per la marginació. El Garrigal va ser, sense cap mena de dubte, una excepcionalitat; un espai que va generar fascinació i rebuig a parts iguals. El mateix es podria dir de la part central del carrer de la Jonquera, indret per excel·lència de la prostitució figuerenca fins que una mediàtica batuda policial va posar-hi fi l'any 1988.

Aquest llibre sorgeix d'una atracció cap als misteris. De la curiositat pels ambients ocults, prohibits, clandestins. Té un origen inevitable en aquelles mirades furtives que, quan era tan sols un nen i anava de la mà de la mare, dedicava a totes les portes esbotzades d'un carrer de la Jonquera desballes-

tat. Als advertiments i prohibicions que vindrien més tard: “No hi passis mai sol”, “Compte”. També d’infant, quan la meua àvia em va explicar que el *señor* Juan i la *señora* Rosa, entranyables veïns, havien viscut dins un estable abans que no es construïssin aquells pisos, mentre jo m’ho imaginava com si fos una faula o una imatge amable d’un pessebre nadalenc. Va ser de gran quan, davant d’aquella finestra on vam passar tantes hores, em parlava d’un barri desaparegut on vivien els gitanos de Figueres. Imatges latents que acabarien esdevenint inevitables després de la lectura de la magna obra de Paco Villar *Historia y leyenda del Barrio Chino* sobre la història del Raval de Barcelona. I de la consegüent pregunta: es podria arribar a fer una cosa semblant a Figueres amb aquell barri tan particular? En aquell moment era incapaç d’imaginar fins on arribaria una investigació que m’ha acompanyat durant prop d’una dècada i que just avui dono per finalitzada.

Del barri tampoc se’n sabia massa. El Garrigal apareixia intermitentment a la premsa, sobretot en referència a la història de la població gitana de Figueres. No obstant això, es feia evident que la reiteració en les fonts i les interferències del propi mite havien fet impossible copsar-ne la verdadera dimensió i complexitat. El to dels periodistes no s’allunyava gaire d’aquella descripció de “barri de les putes i dels gitanos” que n’havia fet Josep Maria de Sagarra a la revista *Mirador* l’any 1933. En plena crisi del barri als anys vuitanta, la premsa local havia recuperat aquell article modernista, que encara avui ressona quan es fa referència al Garrigal i el carrer de la Jonquera. És evident que seguir parlant del Garrigal com el barri de les putes i dels gitanos és una forma de deshumanitzar-lo, de reduir-lo a una visió pintoresca i edulcorada que n’elimina qualsevol dimensió humana o veïnal. Això posa de manifest que el barri ha esdevingut un element problemàtic que difícilment encaixa dins un relat còmode de la història de la ciutat.

Així doncs, si bé reconec que aquest llibre va néixer de la curiositat morbosa pel mite i el misteri que despertava el barri, aviat vaig adonar-me que no es tractava únicament de relatar uns aspectes ocults de Figueres, sinó de tota una realitat que havia estat volgudament ocultada. La ciutat, que sempre s’ha explicat a si mateixa a partir de les institucions, dels monuments, les inauguracions, les fires o dels seus *grans homes*, necessitava reivindicar uns dels legítims protagonistes de la història figuerenca: les classes populars, les dones, els pobres, els migrants... En definitiva, el seu veïnat. Que moltes de les històries que es relaten en aquest llibre estiguessin a punt de

caure en l'oblit demostra fins a quin punt han triomfat els relats simplistes, amables i complaents. Això, indubtablement, té a veure amb la gestió de la memòria col·lectiva i la dignificació de la història local d'arrel popular. Així doncs, m'agradaria que aquest llibre pogués servir per canviar la relació que els figuerencs tenim amb el nostre passat col·lectiu recent i que, a la vegada, ens ofereixi algunes claus per pensar el present més immediat.

Darrerament, la fascinació al voltant dels baixos fons ha fet aparèixer diversos llibres específics al voltant del Raval de Barcelona, així com del barri *xino* de Girona. Però el cas figuerenc no havia despertat encara la curiositat dels historiadors. Segurament pel fet que és una ciutat secundària, un barri tan notori com va ser el Garrigal encara no tenia el treball que es mereixia. En aquest sentit, em sembla important destacar que quan es reivindica una descentralització dels subjectes històrics, no haurien de ser només humans, sinó també territorials. És evident la relació entre les històries dels baixos fons figuerencs amb episodis que, des de les perifèries imposades, són de gran importància per entendre una història de país. Sense aquestes històries petites, marginals i perifèriques, és impossible copsar-ne una visió global.

Soc conscient que la denominació de “baixos fons” pot sonar efectista. De fet, aquesta categoria ja porta implícita una visió forana amb la qual antics veïns del barri podrien sentir-se incòmodes. Però crec que és important identificar aquesta visió externa, precisament per veure des de quin lloc es configuren els espais que podríem anomenar “baixos fons”, és a dir, els indrets que de manera física o simbòlica es contraposen a la resta de la ciutat. O, dit d'una altra manera, indrets que es contraposen a la ciutat normal o normalitzada.

Habitat per famílies de condició humil, el barri va esdevenir llar i sovint refugi dels sectors subalterns de la societat figuerenca. Un espai desvinculat del desenvolupament de la ciutat, marcat per les dinàmiques de resiliència, mecanismes de supervivència dels marginats. Una marginació sostinguda per un sistema econòmic excloent que no va dubtar a explotar la vida del barri fins a esgotar-ne els recursos. De fet, es podria dir que, tan bon punt els marginats van deixar de ser útils per al sistema, es va posar en marxa la maquinària urbanística que va destruir el barri fins a fer-lo desaparèixer definitivament.

Arribats a aquest punt, m'agradaria aclarir que si bé aquest llibre parteix d'una extensa recerca, no pretén ser en absolut un text acadèmic i ha defugit qualsevol registre teòric. Al contrari, pretén recollir l'estel·la de figures com Joan Guillaumet o Manuel Costa-Pau, autors locals que n'han influenciat molt l'escriptura. Amb diferents estils, em fascina la seva curiositat, l'esperit quasi romàntic d'immortalitzar una època, sempre des de la polidesa i el respecte que els atorga el seu paper d'observadors, de col·leccionistes. Tampoc no he volgut renunciar al registre amb el qual es va concebre el llibre: entre la crònica negra o de successos, alhora que amb una mirada periodística envers els processos urbanístics, polítics i socials del barri. Com en un joc de miralls, he volgut jugar la memòria viva amb l'implacable discurs del poder, de l'Administració, de la premsa, de la política... Sense deixar mai de banda el mite, element inseparable dels indrets misteriosos. Perquè crec que només així es pot traçar una visió polièdrica, unes històries dels baixos fons plurals que representin les diferents veus que un barri tan complex com aquest mereixia.

Així que acompanyeu-me en aquest viatge pels carrerons foscos, on hi ha els locals misteriosos, dins les habitacions ocultes. Perquè, per primera vegada, les portes són obertes.

EL GARRIGAL I EL CARRER DE LA JONQUERA

Avui en dia es fa difícil imaginar que un indret tan cèntric de la ciutat de Figueres pogués acollir un dels barris *ximos* més importants de tot el país. El Garrigal, que durant el darrer segle va acollir més d'un centenar d'establiments dedicats a la prostitució, es trobava a poc més de tres-cents metres de la plaça de l'Ajuntament. O, per posar una referència més universal, que als anys vuitanta coexistissin fins a setze barres americanes sota la mateixa ombra de la cúpula del Teatre-Museu Dalí. També que, a les portes del segle XXI, els infrahabitatsges i les barraques d'autoconstrucció subsistien entre ruïnes d'edificis tricentenaris en aquell racó del centre històric. Comprendre aquests aspectes pot resultar complicat si no es té en compte la formació del propi barri i no es contextualitza amb la trajectòria de la ciutat. Per aquest motiu, tot i que aquesta investigació comença pròpiament a partir de 1880, em semblava oportú traçar una breu història de la formació urbana del Garrigal des dels seus orígens, perquè, alhora, esdevé un pretext per oferir quatre pinzellades de la història general de Figueres, sovint desconeguda.

Però abans de començar caldria preguntar-se on estava situat el Garrigal, ja que avui no queda pràcticament cap vestigi físic dels indrets sobre els quals tracta aquest llibre. Al lector, fins i tot aquell que sigui figuerenc, li resultarà difícil reconèixer un espai urbà que ha estat esborrat completament del mapa. Pel que fa a la seva extensió, es podria dir que el barri no era gaire gran. S'encabia dins el perímetre que comprenen els actuals carrers

Canigó, de la Jonquera, Molí de Vent i Tramuntana; al nord de l'església de Sant Pere i del Teatre-Museu Dalí. Sota els fonaments del que avui són espais verds, un pàrquing i un centre d'atenció primària, hi ha enterrades les restes d'un entramat urbà laberíntic construït cinc segles enrere, amb els desapareguts carrers Pujada del Garrigal, de l'Om, del Molí de Vent, o les places del Canigó, de l'Om i d'altres espais amb denominacions informals com ara el "racó de la Figuera", la "plaça de les Armes", la "plaça dels Xais" ... Aquest va ser, fins a finals del segle xx, l'escenari per excel·lència dels baixos fons figuerencs. També el tram central del carrer de la Jonquera, un indret que encara no s'ha després del tot de la seva antiga anomenada. En aquest sentit, voldria aclarir que tota referència al carrer de la Jonquera que apareix al llibre —sempre i quan no s'especifiqui el contrari— s'emmarca precisament en aquesta part central, és a dir, des de la plaça d'Isabel II fins a la travessia Rec Arnau.

Del Reliquer al Garrigal

Resseguint la historiografia local, cal remuntar fins al segle XIII per trobar la primera menció al que més tard esdevindria el Garrigal. Josep Maria Bernils parla d'una escriptura del monestir de Vilabertran de l'any 1202 on es menciona l'indret amb el nom del Reliquer, que segons l'historiador significa "lloc des d'on es beneïa el terme municipal" (Bernils, 1994: 156). El cert és que el topònim és una mica ambigu i segurament feia referència a una extensió molt més àmplia del que més tard esdevindria el barri, ja que llavors Figueres era un petit nucli de tan sols cent habitants congregats al voltant del temple de Sant Pere. De fet, és possible que la zona que avui entenem com a Garrigal no fos altra cosa que una o diverses pedreres que servien per extreure el material amb el qual es construïen les cases de la població.

El creixement d'aquella petita Figueres va estar estretament condicionat a la concessió de la carta de poblament de 1267, que va derivar en la formació d'un nucli emmurallat consolidat durant el segle XIV. Aquest perímetre medieval de la vila es podria situar entre els actuals carrers Ample, Muralla, baixada Indústria, carrer Canigó, pujada del Castell i la Rambla —on llavors baixava la Ribera— i es va mantenir invariable durant gairebé dos segles, de manera que avui dia es considera el centre històric de la

ciutat. La Torre Galatea, integrada dins l'edifici del Teatre-Museu Dalí, roman com a darrer vestigi físic d'aquella antiga muralla.

La vila no tornaria a créixer fins al segle XVI. Un període d'absència de guerres, sumat a una avantatjosa situació geogràfica i una intensa activitat comercial, van propiciar la consolidació d'una important menestralia, d'un artesanat i una petita però activa indústria dedicada sobretot al tèxtil i al tractament de pells (Egea 1987, 88-91). Aquest context de bonança econòmica es va traduir en un creixement de la població de Figueres; en aquell moment el clos emmurallat va quedar petit. Va ser llavors quan van formar-se els primers raval fora murs vora els principals accessos de la vila medieval, que eren els portals de Besalú, de la Jonquera i de Peralada, així com a la banda sud de la Ribera. Pel que fa al raval del portal de la Jonquera, la primera construcció de la qual es té constància és de l'any 1534. És l'hostal de n'Hortolà (ibídem, 83), emplaçat al lloc que actualment correspondria a la cantonada del carrer de la Jonquera amb la baixada de la Indústria. La següent construcció coneguda ja se situa a l'indret del Garrigal. Eren una casa i un hort al costat d'una terra erma, edificada l'any 1585 en un terreny propietat de l'Hospital de Caritat. Almenys quatre finques del barri van ser capbrevades per aquesta mateixa institució (ibídem, 147). Però si hi va haver una figura cabdal en la urbanització del Garrigal, va ser la d'Ignasi Prats, important burgès de Figueres, provinent d'una família de mercaders i botiguers de teles, propietari de diverses terres i d'immobles. En diverses operacions entre els anys 1602 i 1603 va promoure la construcció de diferents finques en terrenys de la seva propietat al Garrigal per a llogar-les o vendre-les. En aquells moments, la família Prats era propietària de la major part dels terrenys del barri. Uns anys més tard, el 1619, Miquel Prats va vendre un terreny per edificar vora el camí de Sant Roc. El mateix any, aquest propietari posava en venda un solar prop del carrer de la Jonquera, vora el camí ral, i, el 1621, es venia quatre solars per edificar a la baixada de la Indústria. Altres membres de la família Prats apareixen en vendes posteriors com a propietaris de finques dels voltants (Egea 1999, 53), unes operacions a partir de les quals es podria explicar l'origen del barri del Garrigal.

Els primers usos del topònim *Garrigal* per referir-se a aquell indret corresponen al segle XV, molt abans de la construcció de les primeres edificacions, segons es recull en diferents capbreus (Egea 2020, 149-150). Una garriga, o un garrigar, és un terreny típic de zones mediterrànies on, després

de llargs períodes de sobreexplotació humana i desforestació, hi ha rebrotat una vegetació formada majoritàriament per matolls i arbusts de baixa alçada que s'han adaptat al terra àrid. I ara, segles després, es podria trobar una certa dissort entre aquest origen onomàstic i la dura realitat que va travessar el Garrigal durant bona part de la seva història.

Pel que fa a l'evolució urbana del sector nord de Figueres, cal destacar la importància de dues edificacions de caràcter religiós aparegudes al segle XVI. D'una banda, el convent de Sant Roc, situat al capdamunt del turó que corona la vila. Tenia els seus orígens en una petita ermita del segle XIV, transformada en convent per part d'una congregació caputxina i que va ser consagrat l'any 1584. Sembla que el monestir tenia una extensió de tres mil cent trenta-nou metres quadrats i era considerat "tot un model entre els del seu orde" (Rodeja 1962, 177). Des d'aquell moment, el turó va ser anomenat "muntanya dels Caputxins". Uns anys abans, una congregació de franciscans havia consagrat un monestir vora el camí ral, la carretera que portava a la Jonquera i a Perpinyà. Era el convent de Santa Maria de Jesús, acabat l'any 1556 després de setanta anys de construcció sufragada gràcies a les almoines dels empordanesos. Era un monestir de grans dimensions, amb una biblioteca, diversos retaules —el major havia estat elaborat a Flandes— i amb capacitat per a tretze monjos (Egea 1999, 64-65). Situat fora murs i en una concorreguda via, també servia com a allotjament i espai de pregària per als viatjants en èpoques de pesta, quan es tancaven les muralles per aïllar i salvaguardar la població de la vila.

L'historiador Antoni Egea, que ha estudiat l'expansió urbana de Figueres durant aquell segle, sosté que el raval que es va formar a partir del portal de la Jonquera no va experimentar un creixement gaire sostingut en comparació amb el d'altres indrets de la vila, si bé va consolidar-se com un nucli compacte dins el teixit urbà de Figueres (Egea 1987, 147). Observant els plànols de mitjan segle XVIII, es pot veure com la urbanització del camí ral va prosseguir fins pràcticament arribar al convent de Santa Maria de Jesús, mentre que el Garrigal ja presentava una morfologia que es mantindria gairebé inalterada durant tota la seva història. Sembla, doncs, que va ser entre els segles XVII i XVIII quan van formar-se els carrers de l'Om i del Molí de Vent.

Sobre l'origen onomàstic d'aquests carrers hi ha certs dubtes. Josep Maria Bernils, en el seu estudi inèdit sobre el nomenclàtor figuerenc, tam-

poc n'ofereix gaire informació. Respecte al carrer de l'Om, especula que podria estar relacionat amb l'arbre que “durant l'edat mitjana servia per lligar-hi els lladregots condemnats per la justícia” (Bernils, 199). Pel que fa al carrer Molí de Vent, el cronista menciona l'existència d'un molí al capdamunt del carrer. El mestre d'obres Joan Papell també assegura que aquest edifici va existir fins a principis del segle XIX, quan va ser reconvertit en torre de defensa (Papell 1891, 109). Tanmateix, és important destacar que l'antiga denominació del Reliquer va tenir presència al barri durant més de sis-cents anys. A la primera dècada del segle XIX encara s'anomenava “carrer del Reliquer” la via que travessava el barri de nord a sud, que just llavors va passar a dir-se “del Garrigal” (Egea 2020, 287). Tot i que el seu traçat ha estat severament modificat, correspondria a l'actual carrer Cap de Creus.

Sant Ferran, sentinella de la nova frontera

El creixement sostingut de Figueres va aturar-se en sec a mitjan segle XVII, entre altres factors, per l'esclat de la Guerra dels Segadors (1640-1652). La fi del conflicte, amb el resultat de la derrota catalana, va tancar-se amb la firma del Tractat dels Pirineus entre les monarquies hispànica i francesa. L'acord, de 1659, establia que les comarques catalanes de la banda nord dels Pirineus —el Rosselló, el Conflent, el Vallespir i part de la Cerdanya i el Capcir— serien entregades al regne de França. Aquest aspecte seria crucial pel territori, ja que va fixar l'Empordà com a territori fronterer. A més, ho seria entre dos regnes en contínua disputa, per tant, es convertia en camp d'operacions militars i patia els efectes de les contínues conquestes i reconquestes dels exèrcits d'ambdues corones: al llarg d'aquell segle, els francesos van atacar l'Empordà almenys durant els anys 1673, 1676, 1684 i 1690. Per la població, aquestes accions bèl·liques es traduïen en evacuacions massives, allotjament forçós de tropes, empresonaments, abusos, execucions... La Guerra de Successió (1701-1715) va suposar una nova desfeta pel Principat de Catalunya i la implantació del Decret de Nova Planta va suprimir les antigues lleis del Principat. No obstant això, un dels efectes del decret va ser que Figueres va esdevenir cap de tinença, per la qual cosa se la va dotar de més importància administrativa i així es va consolidar com a capital de l'Empordà. Llavors la vila tenia 450 cases i 1.862 habitants (Rodeja 1957, 218), uns tres-cents dels quals vivien fora el recinte emmurallat medieval (Alonso de Medina i Cervera 1980, 22).

Amb la col·laboració de:

© del text: Pau Subirós Bardera, 2024
© del pròleg: Paco Villar, 2024
© de les imatges: els respectius autors i arxius, 2024
© d'aquesta edició: Pagès editors, S L, 2024
Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida
www.pageseditors.cat
editorial@pageseditors.cat

Primera edició: novembre de 2024
ISBN: 978-84-1303-574-1
DL: L 646-2024

Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, S L
www.bobala.cat

◀ imprès a lleida ▶

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer amb l'autorització dels seus titulars, llevat de l'excepció prevista per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar, escanejar o fer còpies digitals de fragments d'aquesta obra.